

Šikana z pohledu českých paragrafů

Policie a šikanování

(MARTA VLACHOVÁ)

Jsem příslušnicí PČR OŘ v Olomouci a pracuji v preventivně informační skupině. Snažíme se, aby lidé policii nevnímali jen jako složku represivní, i když tato část představuje hlavní náplň policejní práce, vystupujeme také jako představitelé složky preventivní. Jednou z mnoha našich činností jsou besedy na základních školách, kde s žáky diskutujeme mimo jiné i na téma šikany, jak ji poznat a jak se proti ní bránit. Především, že šikana není trestný čin.

Trestní zákon pojem „šikana“ nezná, proto proti ní jako takové nemůže zakročit. Pod tímto obecným pojmem však lze spatřit několik trestných činů, proti kterým již zakročit můžeme. Jedná se především o trestný čin ublížení na zdraví, vydírání, rvačka, pomluva, omezování osobní svobody, týrání, jakož například i trestné činy s rasovým podtextem. A ve výčtu bychom mohli pokračovat.

Šikana na ZŠ bývá skrytá a dlouhodobá. Než se případ dostane na světlo, oběť se většinou snaží hledat vinu sama u sebe. Také může být pod tlakem rodičů, kteří si všimnou, že se s dítětem něco děje a neznámý problém řeší s vyučujícím, popřípadě s ředitelem školy. Až když dojde k něčemu závažnějším, přichází na řadu policie, což ovšem bývá jen ve velice málo případech. Škola si šikanu většinou řeší vlastními prostředky.

Škola má možnost šikanu nahlásit písemně na policii, nebo na orgán sociálněprávní ochrany dětí či na orgán jiný, který se touto problematikou zabývá.

Pokud se již věc dostane do rukou policie, případ se začne prošetřovat podle zákona. Je-li pachatelem osoba nezletilá, policie věc pro nízký věk odloží a případ přebírá státní zástupce pro děti a mládež nebo OSPOD, který by měl případ dokončit a určit trest. Pokud se jedná o mladistvého, postupuje policie podle zákona číslo 218/2003 Sb., O odpovědnosti mladistvých za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže.

Co se týče rodičů, někteří z nich nevěří, že by zrovna jejich dítě mohlo být týrajícím agresorem. Podle našich zkušeností se často jedná o děti z neúplných rodin, rodin sociálně slabých či z rodin, ve kterých již jeden z rodičů měl, nebo má problémy se zákonem. Mezi agresory ovšem najdeme i děti podnikatelů a jiných vlivných osob, jež na své ratolesti nemají kvůli pracovní vytíženosti čas. Tyto děti sice mají dostatek peněz a volnosti, ale postrádají lásku, péči, vedení k disciplíně a úctě k jiným lidem, ale hlavně aktivní nabídku vhodného využití volného času. Pokud škola nebo policie na takovéto děti poukáže, rodiče se jich zastávají, že byly navedeny, že to na ně někdo svedl. Bohužel opičí láska se některým rodičům později může vymstít. Při prvním neúspěchu se děti obrátí proti nim a rodiče se mohou ocitnout v roli obětí.

Podle statistických údajů z okresu Olomouc, v nichž ovšem není, jak jsem již uvedla, přesně specifikováno co je považováno za šikanu, se děti do 15 let dopustily v roce 2003 na 124 (provinění) trestných činů, a to nejčastěji ublížení na zdraví. U mladistvých od 15 do 18 let bylo zaznamenáno 209 (provinění) trestných činů.

Z těchto alarmujících čísel vyplývá, že chování dětí by mělo zajímat nás všechny zúčastněné. Rodina je stále základ a pokud ta nebude fungovat, dá všem velkou práci z dětí vychovat občany, kteří se budou k ostatním lidem chovat podle základů slušného chování, budou respektovat nařízení a zákony a ctít autoritu, kterou představuje například i učitel ve škole. Učitel by měl být nejen pedagogem, ale i kamarádem a snažit se již v začátku poznat, že v kolektivu není vše v pořádku, a poté společnými silami sjednat nápravu. Všichni bychom si měli uvědomit, že děti je potřeba i chválit a motivovat a ne je před ostatními ponížovat nebo urážet, na to nemáme právo ani my dospělí.

Šikanu nesmíme podceňovat a všemi silami proti ní musíme bojovat.

Některé „nové“ právní aspekty tzv. šikany

(JAN MICHALÍK)

Svůj příspěvek jsem zaměřil na některé aspekty, jež podle mého soudu stojí dosud mimo pozornost většiny odborníků, kteří jev zvaný šikana sledují. Především, že jeho významnou součástí bude i upozornění na zapomínaný institut „zanedbání náležitého dohledu“ a z něj vyplývající možnosti žalobního postupu vůči škole.

— Východiskem mého příspěvku - a současně návrhu na „nový“ způsob „řešení“ tzv. šikany - je obecné klima šikany provázející. Za desetiletí zkušeností s ní se mezi pedagogy, ale příznivě i značnou částí laické veřejnosti, rozšířil názor, který je možné shrnout do následujícího konstatování: *„Ano, je nepřijemná, ale zveličuje se, vždyť toho není tolik, a nakonec - každý jsme to nějak zažili - a přežili...“* Variantou téhož je tvrzení řady odborníků dětské duši údajně rozumějících: *„Agresivita je přirozenou součástí lidského chování a šikany jako její vnější projev nejde nikdy zcela vymýt.“* Nechceme zde s uvedenými názory polemizovat a příznivě je jejich jistou, ovšem značně omezenou platnost. Je třeba pouze nahlas říci, že právě ony jsou pravým podhoubím a živnou půdou šikanózního jednání řady dětí a dospívajících. Slovo „šikana“ nám zní natolik běžně, že se stává svého druhu neutrálním označením jevu, který „byl, je a bude“.

— Hlasatelé uvedeného názoru či jeho nuancí zapomínají na několik věcí. Svět se mění a lidé s ním. Generace dnešních psychologů, pedagogů a ředitelů považovala za „pořádný vodvaz“ vykouřit za školní zdi Partyzánu nebo Lípu, dnešním náctiletým hrozí perník, extáze a hepatitida typu B. Šikana našeho mládí si vystačila s úšklebky na barvu vlasů, pihy a odstávající uši; podražené nohy v tělocviku představovaly vrchol násilí. Lidé, kteří šikany „řeší“ desetiletí, dnes uvádějí máčení hlavy ve WC, pálení cigaretami, pomoci oběti, donucení požit výkaly zvířecí (i vlastní). Já sám, ač se šikanou primárně nezabývám, jsem byl konfrontován s až neskutečnými projevy právního (ne)vědomí některých ředitelů škol. Jak jinak nazvat případ z města J. na severu Moravy. Žáci deváté třídy tam velmi trýznivě dlouhou dobu mučili žáka čtvrté (sic!) třídy. Doslova velkopansky se pásli na jeho mukách. Situaci zjistila výchovná poradkyně. Na její upozornění ředitel pravil: „Paní učitelko, až napíše na papír co všechno mu dělali, potom to budu brát jako důkaz!“ Nechci idealizovat minulost a strašit přítomností. Popisuji stav obvyklý, z něhož tehdy i nyní ční výjimky. Tím i oním směrem.

— V psychologii i pedagogice byly popsány desítky výše uvedených „případů“. Existují metodické postupy a terapeutické techniky užívané ve prospěch obětí. Poradenští pracovníci „řeší“ následky šikany. Učitelé chodí na školení a ředitelé se učí přiznávat, že pojem „druhý život“ není zdaleka výsadou bývalé třetí nápravné. Nechtě pedagogové a psychologové dále prohlubují své specifické dovednosti v poznání příčin, průběhu a následků tzv. šikany. Souhlasíme s tím, aby všechny preventivní aktivity primární, sekundární a třeba i marginální byly dále podporovány. Ovšem nahlas říkám: „Jen prevence nestačí!“ Přesněji, jistá míra represe je neoddelitelnou součástí jakéhokoliv preventivního působení. (K tomu můžeme přirovnat návrh nového zákona upravujícího postihy za porušování pravidel silničního provozu. Nikdo nezpochybuje, že konec neurvalého chování na silnicích má zajistit právě - a zejména - nová forma represivního rejstříku postihů...)

— Nyní přejdu k současné situaci v možnostech reakce všech zainteresovaných subjektů (škola, rodiče, žák-oběť, žák-terorista, orgány sociálněprávní ochrany, orgány činné v trestním řízení) na „řešení šikany“ právními instituty. Hledáme-li tyto právní instituty, musíme konstatovat následující. Jestliže pedagogické a psychologické postupy jsou stále více a lépe popsány a někdy, opravdu jen někdy i používány, potom takřka vůbec není popsána, upravena, či jak je moderní říkat „ošetřena“, právní stránka věci. A „žaloba na školu“ tvoří jen jednu součást tohoto fenoménu. Šikana je pedagogickopsychologický termín pro jednání, které, nabude-li právní dimenzi, je závažným protiprávním jednáním, jež při určitém stupni společenské nebezpečnosti naplňuje podstatu soukromoprávního (občanskoprávního), správněprávního či trestněprávního deliktu. Z rovin popsané odpovědnosti vychází naše hodnocení právního stavu možností reakce společnosti (a poškozených) na činy, které pedagogové označují jako šikany. Ještě jinak řečeno: dnes i případy jasných správněprávních či trestněprávních deliktů řešíme prostředky pedagogiky a psychologie, jako jsou rozhovor, terapie, snížená známka z chování... Je to stejně smysluplné jako kdybychom za optimální a de facto jediný používaný způsob řešení závažných násilných činů dospělých považovali návštěvu odpoledního kurzu slušného chování... Právo nezná šikany, zná přestupek proti občanskému soužití, újmu na cti a lidské důstojnosti a zejména trestný čin vydírání, ublížení na zdraví, útisku, omezování osobní svobody, znásilnění a pohlavního zneužívání atd., atd. O nich, stejně jako o případné trestní odpovědnosti však dnes hovořit nebudu.

—Vycházeli jsme z konstatování skutečných odborníků a jejich výzkumů (Michal Kolář), jež uvádějí promořenost škol šikanou v míře, která stonásobně převyšuje nebezpečí daleko více mediálně probírané klíšťové encefalitidy. Na 250 000 žáků je ohroženo tzv. šikanou... Je-li nějaký společenský jev natolik rozšířený a závažný v dopadech individuálních i společenských, je nezbytné, aby byl odpovídajícím způsobem regulován právními prostředky. V případech zmíněných deliktů tomu tak není, a to z řady důvodů. Jedním z nich je věk pachatele či škůdce a z něj vyplývající správněprávní či trestněprávní ne-odpovědnost. S odpovědností za škodu ve smyslu občanskoprávním je to složitější (viz ust. § 420 a násl., zejm. 422 občanského zákoníku) a bude o ní řeč podrobněji.

—Platí však, že současné možnosti adekvátní právní reakce všech rozhodujících subjektů jsou tristní. Dílem pro jejich právní neujasněnost, ovšem často i pro neznalost možností, které se nám nabízejí. „Škola je za vše odpovědná - a k ničemu nemá pravomoc,“ zní unisono z českých sboroven. Je tento povzdech oprávněný? Skutečně se zdá, že vyjma tzv. výchovných opatření (důtky a na střední škole i institut vyloučení) či opatření klasifikačního (snížená známka z chování) škola žádnými prostředky nedisponuje. Příklad: Ve městě M. napadl žák učitelku. Brutálně, před svědky, s následkem pracovní neschopnosti. Žáka nebylo možno (pomineme-li komplikovaný a v praxi téměř nevyužívaný institut ústavní či ochranné výchovy v jeho fázi tzv. předběžného opatření) bez souhlasu zákonných zástupců převést do jiné školy. Prostě šlo o případ, který nemá ve světě dospělých obdoby. Nebo si snad někdo umí představit situaci, kdy dospělý terorista zničí život několika obyvatelům města, zůstává v něm pánem a stěhují se oběti? Či ještě výstižněji: Zachoval-li by se takto kterýkoliv učitel, následovalo by nejen řízení trestněprávní, ale i pracovněprávní (nejspíše okamžité zrušení pracovního poměru, či výpověď pro porušení pracovní kázně - § 53, resp. 46 odst. 1 písm. a) zákoníku práce). A to je právě první zásadní výtku, kterou si dovoluji adresovat tvůrcům odpovědným za současný právní, a tím i faktický stav. Není možné, aby pachatel, byť trestně neodpovědný, nadále setrval ve škole, v níž terorizoval dalšího nezletilce - a naopak zmučená oběť týrání byla svými rodiči převáděna kamkoliv, kde se jí někdo ujme... V navrhovaném školském zákonu chybí věta typu: **„Žák plnění povinnou školní docházku může krajský úřad na návrh ředitele školy převést do jiné školy i bez souhlasu zákonných zástupců, dopustí-li se tento žák provinění (odkaz na zvláštní zákon) a poškozeným bude další žák, nebo zaměstnanec školy.“** Lze diskutovat o variantách takového uspořádání (například zákon o sociálněprávní ochraně dětí a mládeže), nelze však diskutovat skutečnost, že rodiče dvanáctileté dívky s DMO chodí s pláčem po městě a hledají školu, která by jejich dceru přijala. Rodiče třináctiletého teroristy s psychopatickými rysy jsou v pohodě - jejich syn ve škole zůstane... Nemůže být jinak, je-li jediným použitelným vodítkem Metodický pokyn k řešení šikanování... Svůj význam má a je dobře, že vznikl. Pro řešení námi popisovaných případů - s mimořádným stupněm společenské nebezpečnosti - ale naprosto nestačí.

—Samostatnou kapitolou (ne)možnosti odpovídající reakce společnosti na tyto činy je způsob řešení trestněprávních deliktů spáchaných nezletilými - tedy dětmi do patnácti let. Je nešťastný a neodpovídá současnému stavu vývoje společnosti a této skupiny obyvatel. Dílčím způsobem jsem o tom pojednal v UN č. 24 roč. 2003. Dodávám dnes, že naprosto chybí přiměřené užívání institutu ochranné výchovy včetně jeho odpovídajícího zvládnutí v rámci školského systému. Viz hysterická reakce médií na případy kamerových systémů ve výchovných ústavech...

—Nyní již konečně k výše anoncované možnosti „žaloby na školu, v níž je šikanován žák“ (a jsem si vědom toho, že lze očekávat až nebývale prudké reakce veřejnosti laické i odborné). Lidem znalým práva je známa již drahně let. Ne tak pedagogům. U těch, s nimiž jsem o ní hovořil, lze v zásadě vysledovat dva druhy reakcí. První představují více či méně zděšení ředitelů škol. Jejich odpověď lze shrnout do povzdechu jedné paní ředitelky: „Vy jste nám pěkně zavařil, za co všechno ještě nebudeme odpovědní? Co všechno proti nám mohou rodiče? A co my, my nemůžeme nic?“ Musíme ponechat stranou možnosti postupu školy proti „nespolupracujícím“ rodičům, neboť se jedná o téma, které by vyžadovalo samostatný příspěvek. Konstatujeme však, že navržené právní normy možnosti adekvátní reakce školy značně zlepšují! I ve školách se však objevili pedagogové - zejména řadoví učitelé - kteří tváří v tvář této informaci potvrdovali: „Je to hrůza, musí se s tím opravdu začít něco dělat.“

—Podstatou „žalobního“ problému (a uvědomuji si, že můj příspěvek je určen učitelům) je následující přirovnání. Zatímco každý, kdo odevzdá své auto do autoservisu a ten mu je vrátí s pomačkanou karoserií, bude spravedlivě požadovat náhradu škody, mnohý z nás se domnívá, že odevzdá-li rodič povinně a na základě zákona své dítě v době od 7,40 do 14,00 hodin škole a ta mu je vrátí se zničenou duší a mnohdy i tělem, není spravedlivé náhradu škody požadovat. Prameny tohoto přístupu vyvěrají z kolektivní (ne)úcty k hodnotám lidské osobnosti, jako je čest, zdraví, soukromí - tedy jakési právo na osobní integritu. Což zase přetrvává z minulosti. Vždy byl více sankcionován útok na majetek (potaž-

mo ještě v „socialistickém“ vlastnictví) než útok na čest a lidskou důstojnost... Z ustanovení příslušných norem primárně zmíněného ustanovení občanského zákoníku vyplývá několik nezpochybnitelných skutečností:

- _Nezletilý odpovídá za škodu (na majetku, zdraví, cti atd.), kterou svým protiprávním jednáním způsobí, je-li schopen ovládnout své jednání a posoudit jeho následky. Společně a nerozdílně s ním však odpovídá i osoba (právnícká či fyzická), která byla povinna výkonem náležitého dohledu (laicky ve školách mluvíme o dozoru).
- _Není-li tento odpovědný (je příliš „malý“), odpovídá ten, kdo byl povinen výkonem dohledu.
- _Osoba povinná výkonem dohledu se může zprostit odpovědnosti tehdy, jestliže prokáže, že náležitý dohled nezanedbala (všimněme si stavby věty a z ní vyplývajícího důkazního břemene, které tíží školu – přesněji, zákon konstruuje jakousi presumpci zavinění...).

Je tedy nepochybné, že v případě dlouhodobého násilí páchaného na žákovi školy druhým žákem či žáky, jehož následkem je závažná újma na zdraví (pozor i psychická), majetku, ale i cti a důstojnosti a jež stálo zcela mimo pozornost školy a jejích pedagogických pracovníků, bude důkazní situace školy prokazující, že „náležitý dohled“ nezanedbala značně obtížná. A je otázkou nakolik se případná odpovědnost rozdělí mezi škůdce (nezletilého, potažmo jeho zákonné zástupce) a dotyčnou školu. Pokud zde hovoříme o občanskoprávní odpovědnosti za škodu, je to přibližně totéž, jako když laik hovoří o tom, „kdo to zaplatí a kolik to bude“. Což zbývá ještě rozvést, ovšem příspěvek by tím překročil únosnou míru.

Jsem si vědom, že v tomto omezeném rozsahu textu jsme se naznačených otázek pouze dotkli. Snažil jsem se však postihnout vztah „právního a pedagogickopsychologického“ v souvislostech, které považuji za kardinální. Mediálně vděčná „žaloba na školu“ je, jak vidno, jen jedna součást právního posouzení stavu věcí – přiznejme však, že značně závažná.

Pro uklidnění pedagogické veřejnosti dodávám. Existují sociální, psychologická a pedagogická opatření, při jejichž důsledném dodržování se nám – škole – podaří u případného soudu prokázat, že jsme náležitý dohled nezanedbali. Ani v případě úspěchu prvních žalob nesmíme propadat beznaději. V právním státě se spory stran, které se nedokáží dohodnout, řeší u soudu. Na to si budeme muset zvyknout také ve školách. Osvícenější z nás vědí, že i to je cesta, jak zlepšit poměry na školách – byť se zpočátku, po přečtení jednoho novinového článku, věc mohla jevit jinak.